
Vallási diszkrimináció megnövekedése Európában és az arra adott állami válaszok II. *

Marinkás György**

Jelen tanulmány arra vállalkozik, hogy megvizsgálja egyes kiválasztott közel-keleti országok szabályozását abból a szempontból, hogy a vallásszabadság hogyan érvényesül, és az egyes szabályozási sajátosságoknak köszönhetően, milyen eltérések vannak a vallási alapú diszkrimináció mértékében, akár objektíven, akár szubjektíven. A tanulmány, az általános szabályozási ismérveken túl, kiemelten vizsgálja, hogy az egyes országokban a vallási diszkrimináció milyen mértékét ölt az oktatásban, rámutatva a vallási jelképek viselésének aspektusaira.

Kulcsszavak: vallási diszkrimináció, vallásszabadság, Közel-Kelet, keresztény

The rise of religious discrimination in Europe and state responses

The aim of the current study is to examine the regulation of certain Middle-East countries in order to reveal how the right to religious freedom prevails in those countries. Furthermore to examine how the differences in the regulations on religious freedom affect extent of religious discrimination either objectively or subjectively. Special attention is paid to the religious discrimination in the education system, highlighting the aspects of wearing religious symbols.

Keywords: religious discrimination, religious freedom, Middle East, Christian

DOI: 10.32980/MJSz.2021.1.941

Alapvetés

A vallásszabadságot és a vallási diszkrimináció tilalmát¹ rögzítő nemzetközi és uniós jogi dokumentumok részletes ismertetését a szerző mellőzi tekintettel arra, hogy azok a tanulmány első részében² részletesen bemutatásra kerültek. E helyütt összegző jelleggel emlékeztet arra, hogy azok alapján a *vallásszabadsághoz való jog belső oldala megkérdőjelezhetetlen, a külső oldala azonban korlátozható.*

* A vallási diszkrimináció megnövekedése Európában és az arra adott állami válaszok című, három elemből álló cikksorozat második része. Alcíme: Párhuzam a muszlimokat Európában érő – növekvő mértékű – diszkrimináció és a Közel-keleten a keresztények helyzete között

** Kutató, Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Nemzetközi és Uniós Jogi Kutatási Főosztály.

¹ Amint a *Khaitan – Calderwood* szerzőpáros írja, a *vallásszabadság* (a személyes hit, illetve annak megvállása) és a *vallási alapú diszkrimináció* (amikor az előbbi miatt éri hátrány a személyt) *tilalma két külön jog* annak ellenére, hogy a legtöbb dokumentum egy jogként kezeli. Tarun Khaitan – Norton J. Calderwood: The Right to Freedom of Religion and the Right Against Religious Discrimination: Theoretical Distinctions. *International Journal of Constitutional Law*, Vol. 17 (2019), Issue 4, 1125–1145. o.

² Benyusz Márta – Pék Erzsébet – Marinkás György: Vallási diszkrimináció megnövekedése Európában és az arra adott állami válaszok I. Vallásszabadság a nyugat-európai állam-egyház modellekben. *Miskolci Jogi Szemle*. XV. évfolyam (2020) 2. szám, 148-173. o.

Az előbbi az egyén azon jogát jelenti, hogy *eldöntse követ-e bármilyen vallást, vagy sem*, illetve, hogy vallásos meggyőződését bármikor, szabadon megváltoztathassa. *E jogában nem korlátozható*, az államnak tartózkodnia kell bármilyen ráhatástól. *Utóbbi az egyén azon jogát jelenti, hogy vallásos meggyőződését kifejezésre juttassa*, többek között az öltözéke, vagy vallásos szimbólumok viselése, illetve vallási szertartásokon való részvétel révén. *E jog bizonyos feltételek mellett korlátozható.*³

Lorenzo Zucca az európai országok kapcsán írta, hogy, *akármennyire is szekuláris talajon állnak egyes európai országok, megkerülhetetlen tény, hogy az európai kultúrát jelentős mértékben meghatározta – és meghatározza – a kereszténység*. Ugyanez analógia útján a vizsgált közel-keleti országokra is igaz: *Egyiptom és Irak alkotmánya egyenesen rögzíti az iszlám államvallási státuszát. A szír alkotmány bár hallgat a kérdésről, a török alkotmány pedig kifejezetten szekuláris talajon áll, az iszlám hatása és dominanciája mind a négy vizsgált országban meghatározó a törvényi szabályozásban és az iskolai vallásoktatásban*. Mindez felveti annak kérdését, hogy a vizsgált országok tekintetében alkalmazható-e a tanulmány első részében bemutatásra került, *Schanda Balázs által jegyzett elmélet, amelynek értelmében az állam és a vallási közösségek viszonya négy különböző modell alapján írható le: (i) szeparációs, azaz radikális elválasztó modell; (ii) együttműködő elválasztás modell; (iii) államegyház modell és (iv) kapcsolódó modell.*⁴ – Ennek megválaszolására a szerző a tanulmány végén tesz kísérletet.

Amint említésre került, az iszlám meghatározó szerepet játszik a vizsgált négy ország jogrendszerében. Mindez ered a hagyományokból is, de beleillik abba a trendbe is, hogy *a vallásosság a XXI. században újból terjed és meghatározóvá válik. A jelenség azonban még a múlt század vége felé kezdődött: deszekularizáció zajlik, ahogyan azt Peter Berger az 1999-ben megjelent könyvében megfogalmazta.*⁵ A Berger által leírtakat látszik alátámasztani az a tény, hogy példának okáért *az iszlám vallásúak aránya dinamikusan növekszik és ez a növekedés az előrejelzések szerint a következő években is folytatódni fog.*⁶ E képet árnyalja ugyanakkor, hogy több a MENA térségbe (közel-keleti és észak-afrikai régió) tartozó országban is növekszik azok aránya, akik bár a születésük révén iszlám vallásúak, nem tartják magukat

³ Lásd: Claudia Morini: Secularism and Freedom of Religion. *Israel Law Review*, Vol. 43 (2010), Issue 3, 611–630. o.

⁴ Schanda Balázs: „A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága.” In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. <http://ijoten.hu/szocikk/a-gondolat-a-lelkiismeret-es-a-vallas-szabadsaga> (2018) [letöltve: 2020.09.28.]

⁵ Peter Berger: *The Desecularization of the World: The Resurgence of Religion in World Politics*. Eerdmans, Grand Rapids, 1999, 143. o.; Lásd még: Rosta Gergely: Szekularizáció? Deszekularizáció? Merre tart a vallási változás a világban? *Magyar Tudomány* 180 (2019) 6, 792–803 o.

⁶ Michael Lipka – Conrad Hackett: Why Muslims are the world's fastest-growing religious group. Pew Research Center (6 April 2017) <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/04/06/why-muslims-are-the-worlds-fastest-growing-religious-group/> [letöltve: 2020. 12. 12.]; Lásd továbbá: Harriet Sherwood: Religion: why faith is becoming more and more popular. *The Guardian* (27 August 2018) <https://www.theguardian.com/news/2018/aug/27/religion-why-is-faith-growing-and-what-happens-next> [letöltve: 2020. 12. 12.]

vallásosnak.⁷ Célszerűbb talán úgy fogalmazni, hogy azok, akik rátalálnak a vallásosságra,⁸ jellemzően a fundamentalista irányzatok valamelyikét választják.⁹ E vallási irányzatok terjedését jól illusztrálja a tény, hogy *az állam és az egyház, illetve a politika és a vallás viszonya több európai országban is újból társadalmi viták forrását képezi.*¹⁰ Példának okáért a politikai iszlám Franciaországnak, a szekularizmus mintaállamának is feladja a leckét. A jelen tanulmányban vizsgált országokban is megfigyelhető a fundamentalista vallási irányzatok erősödése,¹¹ mi több – amint az említés szintjén bemutatásra kerül a tanulmányban Szíria kapcsán –, a 2011-es arab tavaszt megelőzően a szekuláris elveket követő, a mérsékelt iszlámot előtérbe helyező kormányzat és a radikális iszlám növekvő támogatói bázisa közötti ellentétek kicsúcsosodása volt megfigyelhető. Hasonlóképpen Egyiptomban, ahol a nikáb betiltását célzó – a vallási előjárók támogatását – is élvező kormányzati intézkedések heves társadalmi ellenállásba ütköztek. Míg a tanulmány első része azt vizsgálta, hogy e vallásosság miként illeszthető bele a nyugat-európai országok értékrendjébe – illetve, hogy másik oldalról megközelítve az iszlám Európában élő hívei számára mit jelent mindez –, a jelen tanulmány azzal foglalkozik, hogy a közeli országokban élő keresztények miként élik meg az iszlám világ forrongását és a vallási intolerancia növekedését.

1. A vallásszabadságra vonatkozó alkotmányos és törvényi szabályok a négy kutatott országban

1.1. Az állam és az egyház viszonya a kutatott országokban, illetve az egyházként való elismerés feltételei. Egyiptom 2014-ben elfogadott alkotmányának¹² 2. cikke értelmében az állam vallása az iszlám, a saría szabályai a törvényhozás forrásaként szolgálnak. Az állam és az egyház viszonyát illetően elmondható, hogy az a török mintához áll közel: az imámokat az állam nevezi ki és fizeti, illetve a mecsetek építése és működtetése a vallási ügyekért (Awqaf) felelős

⁷ BBC (23 June 2019): The Arab world in seven charts: Are Arabs turning their backs on religion? <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-48703377> [letöltve: 2020. 12. 12.]

⁸ Steven Reiss: Why People Turn to Religion: A Motivational Analysis. *Journal for the Scientific Study of Religion* Vol. 39 (2020) No. 1, 47-52. o.

⁹ Ugyanakkor e képet is tovább árnyalható annak a ténynek az ismeretében, hogy a MENA régió országainak polgárainak túlnyomó többsége egyértelműen elutasította az ISIS/DAESH elveit és a velük együttműködő politikai erőket. Arab Barometer (April 6, 2020) Is the MENA Region Becoming Less Religious? An Interview with Michael Robbins <https://www.arabbarometer.org/2020/04/is-the-mena-region-becoming-less-religious-an-interview-with-michael-robbins/> [letöltve: 2020. 12. 12.]

¹⁰ Jóllehet a keresztény vallásosság is erősödni látszik, a vallásosság újbóli erősödése az iszlám hívei között szembetűnőbb. *E jelenség Európában a bevándorló háttérű nyugat-európai fiatalok körében figyelhető meg, akik sok esetben vallásosabbak, mint a felmenőik.* Lásd: EPRS (European Parliamentary Research Service): Religion and the EU's external policies – Increasing engagement. In-depth Analysis, February, 2020

¹¹ Mansoor Moaddel – Stuart Karabenick: Religious Fundamentalism in Eight Muslim-Majority Countries: Reconceptualization and Assessment. *Journal for the Scientific Study of Religion*. Vol. 57 (2018), 1-32. o. 10.1111/jssr.12549.

¹² Egyiptom Alkotmánya (2014) https://www.constituteproject.org/constitution/Egypt_2014.pdf [letöltve: 2020. 11. 29.]

minisztérium engedélyhez kötött. A minisztérium iránymutatásokat bocsát ki az imámok számára, amelyet azok kötelesek figyelembe venni a prédikációik megírása során. E kötelességük elmulasztása esetén fegyelmi szankcióval sújthatók.¹³

Az alkotmány 7. cikke értelmében *az Al-Azhar – mecset és egyetem*¹⁴ – önálló *iszlám tudományos intézmény, amelynek fő tevékenysége iszlám teológia kutatások végzése, valamint az iszlám tanításainak terjesztése a világban.*¹⁵ Vezetőjét, a főimámot az államfő nevezi ki élethosszig tartó mandátumra. *Az alkotmány értelmében az állam köteles biztosítani az Al-Azhar működéséhez szükséges anyagi forrásokat.*

A vallási közösségeknek, amennyiben hivatalos elismerést szeretnének nyerni az egyiptomi államtól, kérelmet kell benyújtaniuk a belügyekért felelős minisztérium vallási ügyekért felelős osztályához. Utóbbi konzultál az ország legjelentősebb vallási közösségeinek vezetőivel – ideértve az Al-Azhar és a Kopt Ortodox Egyház vezetését –, majd javaslatot tesz az államelnök részére, aki meghozza a végső döntést.¹⁶

*Irak 2005-ös alkotmánya*¹⁷ *egyértelműen rögzíti az ország iszlám értékek iránti elkötelezettségét:* az alkotmány 2. cikk (1) bekezdése értelmében az állam hivatalos vallása az iszlám,¹⁸ amely egyben a törvényhozás egyik alapvető forrása is. Ebből következően egyetlen törvény sem lehet ellentétes az iszlám előírásaival. Jóllehet ugyanezen bekezdés rögzíti azt is, hogy a törvények nem lehetnek ellentétesek a demokrácia elveivel és az alapvető jogokkal, az *1959. évi személyi státuszról szóló törvény*¹⁹ 1. cikk (2) bekezdése értelmében, amennyiben egy kérdés nem dönthető el a pozitív jog alapján, úgy a saría rendelkezései az irányadók.

A személyi státuszról szóló törvény 16. cikk (1) bekezdése ismer el, a teljesség igénye nélkül ide tartozik a muszlim, a *káld katolikus*,²⁰ a *jezidita*, a *mandeus* és a *zsidó* vallási közösség.²¹ Tiltott vallási közösség a *Bahá'í hit*²² és az iszlám *vahhábita* irányzata.²³ Utóbbi az iszlám fundamentalizmusban és a hozzákapcsolódó terrorista aktivitásban játszott szerepe miatt került tiltó listára. Ugyanakkor e törvényi rendelkezések *lex imperfecta* jellegűek: az előbbi gyakorlása esetében akár tíz év

¹³ USDS, Egypt (2019)

¹⁴ Egyetemenként 1961 óta funkcionál.

¹⁵ Mindemellett az Al-Azhar Iszlám Kutató Központja jogosult az iszlám tanaival ellentétes könyvek és művészeti alkotások elkobzásának elrendelésére, illetve a 2018-ban bejelentésre került egy az ateizmus visszaszorítását célzó munkacsoport létrehozása. Az Al-Azhar függetlenségét élvez a belső ügyeit illetően.

¹⁶ USDS, Report on International Religious Freedom: Egypt (2019) <https://www.state.gov/reports/2019-report-on-international-religious-freedom/egypt/> [letöltve: 2020. 12. 12.]

¹⁷ Irak alkotmánya (2005): https://www.constituteproject.org/constitution/Iraq_2005.pdf?lang=en [letöltve: 2020. 12. 08.]

¹⁸ Anélkül, hogy említést tenni a szunnita vagy a síita irányzatról.

¹⁹ A Személyi Státuszról szóló törvény (1959/188) – Iraki Hivatalos Közlöny 280. szám (30/12/1959)

²⁰ Amely bár meglehetősen autonóm, a római pápát elismeri vezetőjéül.

²¹ USDS, International Religious Freedom Report – Iraq (2018) <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/IRAQ-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf> [letöltve: 2020. 12. 12.]

²² Egyistenhívő vallás, amely azt hirdeti, hogy a nagy vallások prófétáit egyazon Isten küldte, következésképpen lényegileg azonosak. Lásd: <http://www.bahai.hu/> [letöltve: 2020. 12. 12.]

²³ Hirdetőinek fő célja az iszlám tanainak megtisztítása minden az idők során ráakódott, az eredeti tanításoktól idegen elemtől.

börtön is kiszabható, a különböző jelentések azonban nem tesznek említést a Bahá'í hit követőivel szembeni rendszerszintű fellépésről,²⁴ utóbbi esetében pedig egy rendelet bár tiltja a gyakorlását, szankcióról nem rendelkezik.

A gyakorlatban a muszlim, a keresztény, a jezidita és a mandeus vallási közösség számít valóban elismert egyháznak. E vallási közösségek *bizonyos előjogokat élveznek*, ideértve azt, hogy az ellenjegyzésre jogosult jogi képviselőjükön keresztül *jogokat szerezhetnek és kötelezettségeket vállalhatnak*, a tulajdonukról szabadon rendelkezhetnek. A bevett egyházak mindegyike saját családjogi bírósággal rendelkezik, amely dönt a házasságot és az öröklést illető kérdésekben.

Irakban *új vallási közösség regisztrálására a hatályos törvények értelmében nincs lehetőség.*²⁵ *A bevett egyházak állami felügyeltét három igazgatóság (Diwan) látja el*, amelyek vezetőjét a kormányfő jelöli ki és a miniszterelnökség alá tartoznak szervezetileg. A három igazgatóság közül egy felel a szunnita, egy a síita, egy a nem-muszlim vallási közösségeikért.

*A Kurdisztáni Autonóm Régiójában, avagy Iraki Kurdisztánban*²⁶ külön szabályok vonatkoznak a vallási közösségekre: az egyházakat a kurd kormány egyházi- és vallási ügyekért felelős minisztériumánál kell regisztrálni, amelynek során *igazolnia kell, hogy legalább 150 követője van, igazolást kell benyújtani a pénzügyi forrásairól, valamint bizonyítania, hogy a céljai nem ellentétesek az iszlámmal*. A régióban jelenleg nyolc elismert vallási közösség létezik: a muszlim, a kereszténység, a jeziditák, a zsidók, mandeusok, *yarsanik* valamint a *zoroasztrizmus* és a bahá'í vallás követői.²⁷ – Utóbbi Irak többi részével ellentétben nem tiltott. – A nyolc elismert vallási közösség anyagi támogatásban részesül a régió kormányától.

Szíria 2012-es alkotmányának²⁸ 3. cikke értelmében *az ország elnökének hivatalos vallása az iszlám*, amely egyben a törvényhozás forrása is. A megfogalmazás a többi térségbeli országhoz képest egyedinek mondható abban a tekintetben, *hogy az iszlámot nem nevezi meg államvallásként. A vallási közösségek kötelesek regisztrálni magukat*: a regisztrált egyházak a vallási célokat szolgáló ingatlanjai mentesek az adó és a közműdíjak fizetése alól. A regisztrációt a vallási ügyekért (Awqaf) felelős minisztérium végzi, amely a 2018. évi 31. tv.²⁹ elfogadása révén korábban példátlan hatásköröket kapott: a minisztérium felügyeli a vallási vitákat, valamint joga van minden vallási iránymutatást (fatwa) felülvizsgálni annak érdekében, hogy az állam megakadályozhassa a Muszlim Testvériség vagy a szalafizmus tanainak terjedését. A regisztrált egyházak rendszeres vallási

²⁴ USDS, Iraq (2018)

²⁵ UKHO, Iraq, para. 4.1.3

²⁶ A régió de jure Irak része, de facto azonban az 1991-es Öbölháború óta nem áll az iraki kormány ellenőrzése alatt. Részletesen lásd: <https://www.cfr.org/timeline/kurds-quest-independence>; https://hirtv.hu/hirtvkulfold_adattar/szeptemberben-szavaznanak-a-kurd-fuggetlensegrol-1397467 [letöltve: 2020. 12. 12.]

²⁷ USDS, Iraq (2018)

²⁸ A Szíriai Arab Köztársaság alkotmánya (Constitution of the Syrian Arab Republic – 2012) <https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ELECTRONIC/91436/106031/F-931434246/constitution2.pdf> [letöltve: 2020. 12. 02.]

²⁹ A törvényről részletesen lásd: Azzam Al-Kassir: *Formalizing Regime Control over Syrian Religious Affairs*. Carnegie Endowment for International Peace. 14 November, 2018. <https://carnegieendowment.org/sada/77712> [letöltve: 2020. 12. 03.]

szertartásain kívül minden vallási rendezvény megtartása az Awqaf előzetes engedélyéhez kötött.³⁰ A szír törvények egyes vallásokat kifejezetten tiltanak és a többi térségbeli országtól eltérően nem csak *lex imperfecta* szinten, azaz a tilalomhoz szankció is társul: a szalafizmus – a szunnita iszlám ultrakonzervatív ága – a dzsihádhhoz való kötődése miatt tiltott és büntetendő.³¹ A Jehova Tanúi, mint – a szíriai kormány álláspontja szerint – „politikailag motivált, cionista” szervezet szintén tiltott.³² A *Muszlim Testvériség* – az 1976-82 között tartó felkelésben játszott szerepe miatt – tiltott, a jelen sorok írásakor is hatályos 1980. évi 49. törvény³³ értelmében „a szervezettel kapcsolatba hozható személy” halállal büntetendő. A törvény szövegezése tág értelmezési lehetőséget hagyott a végrehajtó szerveknek, egyben lehetőséget teremtett az ellenzékiekkel szembeni korlátlan fellépésre.³⁴ A gyakorlatban azonban a Muszlim Testvériség tagjai 2011 májusában – több más csoport tagjaival egyetemben – amnesztiát kaptak³⁵ Bashar al-Assad elnöktől, aki az abban évben már március óta fokozódó feszültség eszkalálódásának mérséklődését remélte a döntéstől. Sikertelenül.³⁶

Törökország jelenleg hatályos alkotmánya, az 1982. évi alkotmány – amelyet legutoljára 2017-ben módosítottak – a szekularizmus körülbástyázása érdekében a tanulmány első részében vizsgált nyugat-európai országok alkotmányához képest meglepő részletességgel tárgyalja az államnak az egyházi befolyástól való mentességét.³⁷ A török állam hivatalosan a szekularizmus talaján áll, azonban a török szekularizmus (*laiklik*) különbözik a francia szekularizmustól (laicité): míg utóbbi

³⁰ USDS, Syria (2019)

³¹ Taylor Luck: Worried about terror attacks at home, Jordan steps up arrests of suspected Syria jihadists. *Washington Post*, 25 April 2014 https://www.washingtonpost.com/world/middle_east/worried-about-terror-attacks-at-home-jordan-steps-up-arrests-of-suspected-syria-jihadists/2014/04/25/6c18fa00-c96d-11e3-95f7-7ecdde72d2ea_print.html [letöltve: 2020. 12. 02.]; Lásd még: Claude Moniquet, *The Involvement of Salafism/Wahhabism in the Support and Supply of Arms to Rebel Groups Around the World*. Directorate-General for External Policies of the Union. Directorate B, Policy Department (EXPO/B/AFET /FWC/2009-01/Lot4/23 June/ 2013)

³² USDS, Syria (2019)

³³ Syria Criminal Defender Manual. International Bridges to Justice (2019), p. 96 https://www.ibj.org/wp_main/wp-content/uploads/2020/04/English-Revised-Edition.pdf [letöltve: 2020.12.12.]

³⁴ Egy 2011-es tanulmány szerint a törvény elfogadását követő harminc évben becslések alapján 17 ezer olyan személy tűnt el nyomtalanul, akit a hatóságok a törvény alapján tartóztattak le. Lásd: Saleh Malass et. al, Decrees for detainees ... without including them Syrian detainees off legislators' table. Enab Baladi, 03 April 2020 <https://english.enabbaladi.net/archives/2020/04/decrees-for-detainees-without-including-them-syrian-detainees-off-legislators-table/> [letöltve: 2020. 12. 02.]; Julia Alfandari et al., Defamation of Religions: International Developments and Challenges on the Ground School of Oriental and African Studies and Cairo Institute for Human Rights Studies (2011) <https://www.jobakeronline.com/wp-content/uploads/2011/03/Defamation-of-Religions-2011-Alfandari-Baker-Atteya.pdf> [letöltve: 2020. 12. 12.]

³⁵ BBC (31 May 2011): Syria: Bashar al-Assad 'grants general amnesty' <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-13607770> [letöltve: 2020. 12. 12.]

³⁶ Részletesen lásd: Hanlie Booyesen, Surviving the Syrian Uprising: The Syrian Muslim Brotherhood. In: *New Opposition in the Middle East* (Dara Conduit – Shahram Akbarzadeh, eds.), Palgrave, London, 151–175. o., 10.1007/978-981-10-8821-6, 151 – 175 o.

³⁷ A jelenleg hatályos alkotmányos és törvényi szabályokat, valamint e szabályok történeti fejlődését illetően lásd: Natan Lerner: How Wide the Margin of Appreciation? *Willamette Journal of International Law and Dispute Resolution*, Vol. 13 (2015) No. 1, 65-85. o.

esetében az állam és az egyház egymástól teljesen függetlenül működik, azaz egyik sem szól bele a másik működésébe, addig *a török szekularizmus esetén az állam független az egyháztól, ám az egyház nem független az államtól.*³⁸ E megállapítás szemléletes példája, hogy az Elnöki Hivatal alá tartozó *Diyanet felelős a mecsetek igazgatásáért: a hatásköre a felolvasandó imák és prédikációk szövegének ellenőrzésére is kiterjed.* A Diyanet vezetőjét az elnök jelöli ki, a döntéshozatalban résztvevő tanács 16 tagját pedig az egyházi személyek és az egyetemek teológiai karainak tagjai jelölik. Jóllehet a törvény nem írja elő, hogy a tagoknak szunnita vallásúnak kell lenniük, a gyakorlatban mind azok. Továbbá *a Diyanet finanszírozást csak a szunnita irányzatnak nyújt, más vallásoknak nem.*³⁹ – Ennek fényében megállapítható, hogy a szunnita irányzat kvázi államvallásnak tekinthető Törökországban.

*A török szabályozás nem követeli meg a vallási közösségektől az állami regisztrációt, azonban a gyakorlatban ajánlott megtenniük, ellenkező esetben a helyi hatóságok a már meglévő vallásgyakorlást szolgáló helyeiket bezárhatják, újak létesítésére pedig nem adnak engedélyt. Az egyházak és vallási közösségek Törökországban alapítványként és egyesületként működhetnek.*⁴⁰

1.2. Egyenlő jogok alkotmányos szinten, eltérő jogok törvényes szinten és a gyakorlatban. – Avagy a vallásszabadság és az egyenlőség közel-keleti értelmezése. Az egyiptomi alkotmány 9. cikke értelmében *az állam egyenlő jogokat biztosít minden állampolgár számára megkülönböztetés nélkül.* A 64. cikk első fordulata értelmében pedig a vallásszabadsága „abszolút.” A gyakorlatban mindez oly módon érvényesül, hogy *a vallásgyakorlás szabadsága az iszlám mellett csak a többi ábrahámfi vallás követői számára szabad teljes mértékben.* Továbbá a 9. cikkel némileg ellentmondásban az alkotmány 3. cikke értelmében a keresztényekre és zsidókra vonatkozó – a személyes státuszukat, a vallásuk gyakorlását, valamint a vallási vezetőik kiválasztását szabályozó – állami törvények a saját vallási elveiken nyugszanak. Ebből kifolyólag – a térségbeli trendeknek megfelelően – *eltérő családjogi és öröklési szabályok vonatkoznak a szunnita, a keresztény és a zsidó vallású személyekre.* Az eltérő szabályok a belügyminisztérium által kibocsátott személyi igazolványokon feltüntetett vallási affiliáció alapján érvényesülnek a jogalkalmazó előtt.⁴¹

Ellentét áll fenn az iraki alkotmány 2. és a 14. cikkeinek rendelkezései között, amint arra az Egyesült Királyság Belügyminisztériuma által készített jelentés⁴² rámutat: az alkotmány szövegezése, a törvények és az iraki közigazgatási gyakorlat alapján ugyanis egyértelmű, hogy a vallásszabadságot csak az alkotmányban expressis verbis említett vallási közösségek követőinek kívántak biztosítani. A többi,

³⁸ Egy másik megfogalmazásban török szekularisták meghatározó törekvése sohasem a vallás szabadságának biztosítása, hanem *a vallástól való szabadság biztosítása* volt. Lásd: EPRS 2020, p. 30

³⁹ USDS, Turkey (2018)

⁴⁰ USDS, Turkey (2018)

⁴¹ Részletesen lásd: Prohibited Identities – Egypt. *Human Rights Watch*, Vol. 19 (2007) No. 7 <https://www.hrw.org/sites/default/files/reports/egypt1107webwcover.pdf> [letöltve: 2020. 12. 04.]

⁴² United Kingdom, Home Office, Country Policy and Information Note. Iraq: Religious Minorities (a továbbiakban: UKHO – Iraq). Version 2 (October 2019)

az országban előforduló – a személyi státuszról szóló törvény által nevesített – vagy az alkotmányban kifejezetten nem tiltott vallási közösség megtűrtnek számít. Példának okáért a személyi igazolványon található vallási hovatartozás rubrikába csak a négy említett vallást lehet megadni.⁴³ Továbbá a vegyes házasságra a saría szabályai az irányadók, valamint a gyermekek esetében, ha az egyik szülő iszlám vallású, a gyermeket is iszlám vallásúként kell regisztrálni.⁴⁴

A szír alkotmány 33. cikk (3) és (4) bekezdése értelmében *az ország minden állampolgára megkülönböztetés nélkül egyenlő jogokkal, kötelezettségekkel és lehetőségekkel rendelkezik*, a nemétől, származásától, anyanyelvétől, vallásától vagy hitbéli meggyőződésétől függetlenül. A 42. cikk értelmében a vallásszabadságát a törvény védi. A szír alkotmány 42. cikkét a 3. cikkel együttesen olvasva a vallásszabadságba – az egyenlőséget garantáló 33. cikkel némileg ellentétesen – beletartozik az eltérő vallást gyakorló személyek eltérő személyi státusza is. Mindez összhangban van a térségbeli szabályozási tendenciákkal, jelesül, hogy *a vallási hovatartozás szerint más-más családjogi és öröklési szabályok vonatkoznak az egyénre a személyes státuszról szóló törvény⁴⁵ értelmében*. A gyakorlatban ez oly módon manifesztálódik, hogy vegyes házasság esetén a muszlim vallású fél előnyt élvez a házasság fennállta és a válás során is: a vitás kérdéseket a saría szabályai szerint kell elbírálni.⁴⁶

Az Egyiptomban és Irakban alkalmazott megoldással szemben a személyi igazolvány vagy az útlevél a zsidók kivételével nem rögzíti a vallási hovatartozást. Az ő esetükben mindkét dokumentumon feltüntetésre kerül.⁴⁷

A török alkotmány 10. cikke értelmében *a törvény előtt minden személy megkülönböztetés nélkül egyenlő. A vallásszabadságra vonatkozó konkrét szabályokat a 24. cikk rögzíti*, amelybe a lelkiismereti, vallási és hitbéli meggyőződés szabad megválasztása mellett annak szabad, zavarásmentes gyakorlása, valamint a vallási szertartásokon való részvételre kényszerítés tilalma is beletartozik. A képet árnyalja, hogy *az iszlám szunnita irányzata, valamint a keresztény és a zsidó vallás tekinthető elismert és privilégiumokkal felruházott egyháznak. Minden más vallási közösséget – ideértve az iszlám szunnita irányzatától eltérőeket – megtűrtnek számít*.⁴⁸ Az iszlám alevi irányzatának⁴⁹ követői régóta folytatnak küzdelmet a jogaik

⁴³ Uo., para. 2.4.3

⁴⁴ A törvény e téren nem ismer kivételt, a rendelkezés akkor is alkalmazandó, ha a gyermek nemi erőszak során fogant. Az 1959-ben elfogadott személyi státuszról szóló törvény e rendelkezésének hatályban tartását sok kritika érte. A rendelkezés különösképpen az után került reflektorfénybe, hogy az ISIS / Daesh tombolása során a terrrorszervezet tagjai nagyszámban követtek el nemi erőszakot az uralmuk alá hajtott területeken. USDS, Iraq (2018)

⁴⁵ *A személyes státuszról szóló 1953. évi 59. törvény (7 September 1953)*

⁴⁶ Daad Mousa, *Syrian Personal Status Law*. Published in December 2018 by Friedrich-Ebert-Stiftung <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/beirut/14969.pdf> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁴⁷ USDS, Syria (2019)

⁴⁸ USDS, Turkey International Religious Freedom Report (2018) <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2019/05/TURKEY-2018-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT.pdf> [letöltve: 2020. 12. 12.]

⁴⁹ A síta irányzat egy aláága. A sítáktól eltérően azonban nem ismerik el a Koránt isten igéjeként, mivel álláspontjuk szerintük azt nem isten, hanem a szunniták írták. Az aleviták elutasítják az iszlám törvényt, a sariát is. Hitük miatt kemény üldöztetésben volt részük a történelem során, Törökországban még ma is rendszerszintű diszkriminációval kell szembe nézniük. Lásd: Krózszer Anna – Szentiványi Zsófia:

elismerésért. Az EJEB 2014 decemberi⁵⁰ és 2016 április döntéseiben⁵¹ megállapította az EJEE 9. és 14. cikkeinek sérelmét, amiért az alevi vallásgyakorlás színhelyei az ún. *cemevissek* nem részesülnek ugyanolyan kedvezményekben – pl: állami támogatás a közüzemi számlák kifizetéséhez –, mint a mecsetek.⁵² A Török Legfelső Bíróság a 2014-es ítéletet alapul véve hasonló szellemben hozott döntést, amelynek azonban helyi szinten nem szereznek érvényt.⁵³

1.3. A vallási diszkriminációra, a blaszfémiára és a hithagyásra vonatkozó szabályok. Az egyiptomi büntető törvénykönyv büntetni rendeli a vallási alapú diszkriminációt. A büntetési tétel szabadságvesztés mellett pénzbírság lehet. A büntetési tétel magasabb, amennyiben közalkalmazott követi azt el. A büntetőtörvénykönyv 98f cikke⁵⁴ rendeli büntetni az istenkáromlást. A rendelkezés a törvényhozó szándékának megfelelően bármely, Egyiptomban törvényesen elismert vallási közösség vallási szokásait védeni hivatott. Kritikus hangok szerint azonban a cikk nyelvezete túlságosan általános és a megállapított küszöbérték túl alacsony, a gyakorlatban pedig gyakorta a szólásszabadság korlátozására használják fel.⁵⁵ A török szabályozáshoz hasonlóan – valamint az iraki és a szír szabályozással ellentétben – az alkotmány és a büntető törvénykönyv nem tiltja a muszlim hit elhagyását.⁵⁶ A közigazgatási gyakorlatban azonban a születésük révén⁵⁷ iszlám vallásúként anyakönyvezett személyek számára nem megengedett a más vallásra való áttérés.⁵⁸

Az *iraki büntetőtörvénykönyv* 372. cikke értelmében, *aki szándékosan megzavarja egy másik vallási közösség vallási szertartását vagy egy másik vallási közösségről becsmérően nyilatkozik, valótlanúságot állít, vagy terjeszt három évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel sújtható.*⁵⁹ *A személyi státuszról*

Muszlimok Németországban – együttélés vagy egymás mellett élés? *Nemzet és Biztonság*, 2009 július, 30-42. o.

⁵⁰ EJEB, Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı k. Törökország (32093/10), 2014. december 2.

⁵¹ EJEB, Izzettin Doğan and Others k. Törökország (62649/10), 2016. április 26.

⁵² A Cumhuriyetçi Eğitim ve Kültür Merkezi Vakfı ügy kapcsán említést érdemel *Sajó András külön véleménye, amelyben kifejti, hogy a közüzemi számlák állam általi kifizetése még önmagában nem fogja megoldani a rendszerszintű problémákat.*

⁵³ USDS, Turkey (2018)

⁵⁴ Beiktatta a 2006. évi 147-es törvény

⁵⁵ Lásd: <https://end-blasphemy-laws.org/countries/middle-east-and-north-africa/egypt/> [letöltve: 2020. 12. 04.]

⁵⁶ USDS, Egypt (2019)

⁵⁷ Az iszlám esetében nem létezik a kereszténységre jellemző olyan tudatos beavatás, mint a keresztlő, a statisztikákban mindenki automatikusan Mohamed próféta követőjeként jelenik meg, ha muszlim felmenőktől származik. Lásd: Horváth Árpád: Szekularizálódó muszlimok. Válságban az iszlám? (2017. október) <https://jezsuitakiado.hu/cikkek/szekularizalodo-muszlimok/> [letöltve: 2020. 11. 29.]

⁵⁸ A kereszténységről iszlámra áttért személyek esetében a hatóságok nem gördítenek akadályt a kereszténység újbóli felvétele elé. Mi több az ilyen személyek gyermekei számára a 18. életévük betöltésekor felajánlják a lehetőséget, hogy a személyi igazolványukon a kereszténységet tüntessék fel vallási affiliációként. Lásd: USDS, Egypt (2019)

⁵⁹ Lásd: Joelle Fiss – Jocelyn Getgen Kestenbaum: Respecting Rights? Measuring the World's Blasphemy Laws. *U.S. Commission on International Religious Freedom*, 2016, p. 57

szóló törvény megtiltja a muszlim vallásúak számára, hogy más hitre térjenek át.⁶⁰ A törvény 17. cikke megtiltja, hogy muszlim nő nem muszlim férfihoz menjen feleségül, fordítva azonban nem gördít akadályt a frigy elé, mivel ebben az esetben a nőnek fel kell vennie a férje vallását.

A szír büntetőtörvénykönyv⁶¹ büntetni rendeli a vallások közötti feszültség szítását, valamint valamely vallási csoport szertartásainak megzavarását – ideértve a rendszeres rituálékat és a temetéseket –, szent helyeinek megszenteltségtelenítését, illetve a vallás követői által tisztelt értékek nevetség tárgyává tételét.⁶² Rendszeres kritika a rendelkezés túlságosan szigorú értelmezésen vett alkalmazása és az újságírók munkájának akadályozására történő felhasználása miatt éri mind a kormánypárti, mind a felkelő csoportokat.⁶³ A személyes státuszról szóló törvény tiltja a muszlim vallásúak számára a kikeresztelkedését vagy más vallás felvételét.

A török büntetőtörvénykönyv nem tartalmaz külön rendelkezést a blaszfémiára, azonban a gyűlöletbeszéd törvényi szabályozása úgy értelmezendő, mint amely valamely személy vagy személyek hitbéli meggyőződésének sértő módon történő emlegetése esetén is alkalmazandó. A törvény büntetni rendeli továbbá a vallási közösségek vallási ceremóniáinak megzavarását. Kiemelendő, hogy a törvény büntetni rendeli azokat a vallási vezetőket – imámokat, papokat, rabbikat – akik a prédikáció során a kormányt vagy az általa hozott törvényeket bírálják.⁶⁴ A vizsgált országok közül az iszlámról más hitre való áttérést Törökországban kezelik a legliberálisabb módon.⁶⁵

2. A vizsgált országok demográfiai adatai, különös tekintettel a vallási megoszlásra. - A vallási kisebbségeket érő atrocitások

Egyiptom lakosságának létszáma körülbelül 101,8 millió főre tehető, amelynek majdnem 90%-a szunnita vallású muszlim, körülbelül 10%-a kopt keresztény, 2%-a valamely egyéb keresztény vallási közösség tagja, 1 %-a síita muszlim. A Jehova Tanúinak létszáma kb. 1500 főre tehető, a zsidó vallásúak létszáma tíz fő.

⁶⁰ Habár sem a személyi státuszról szóló törvény, sem a büntetőtörvénykönyv nem rendelkezik szankcióról az áttért személyek komoly kockázatnak teszik ki magukat. – UKHO, Iraq, para. 2.4.15, 6.1.1

⁶¹ 1949. évi 148. törvény a Szíriai Arab Köztársaság Büntetőtörvénykönyvéről. <https://wipolex.wipo.int/en/text/478172> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁶² Joelle Fiss – Jocelyn Getgen Kestenbaum, *Respecting Rights? Measuring the World's Blasphemy Laws*. US Commission on International Religious Freedom, July 2017 <https://www.uscirf.gov/sites/default/files/Blasphemy%20Laws%20Report.pdf> [letöltve: 2020.12.04.]

⁶³ Committee to Protect Journalists (16 August 2017): Court sentences two Syrian journalists for blasphemy, *shutters magazine*. <https://cpj.org/2017/08/court-sentences-two-syrian-journalists-for-blasphem/> [letöltve: 2020. 12. 04.]

⁶⁴ USDS, Turkey (2018)

⁶⁵ Yusuf Sarfati, *Religious Authority in Turkey*. Illinois State University, March 2019 <https://www.bakerinstitute.org/media/files/files/c873dd82/cme-pub-luce-sarfati-031119.pdf> [letöltve: 2020. 12. 08.]

*Egyiptomban nem ritkák a keresztény és más – a muszlimtól eltérő – vallások követői elleni támadások.*⁶⁶ Az egyiptomi hatóságok az említett jelentés tanulsága szerint aktívan fellépnek a keresztényeket és más vallási csoportokat érő támadásokkal szemben, azonban *a vallások közötti béke megteremtésének hatékony eszköze nem a hatósági fellépés, hanem az olyan gesztusok, mint jelenlegi főimám Ahmed Al-Tayyeb részvétele egy keresztény katedrális avató ünnepségén.* A megbékülésért intézményes szinten az Al-Azhar vallások közötti párbeszédért felelős központja felelős, amely többek között a Vatikánnal is kapcsolatot tart fenn.⁶⁷ A jelenlegi főimám *Ahmed Al-Tayyeb* és a *Ferenc pápa Abu Dzabiban* 2019. február 5-én írta alá „Az emberi testvériségről szóló dokumentum a világ békéje és a közös együttélés érdekében” címet viselő nyilatkozatot, amelyben rögzítették: „Isten nem akarja, hogy nevét felhasználva rettegésben tartsák az embereket.”⁶⁸

A keresztények számára az állami szférában való elhelyezkedés egyes szerveknél kizárt – a hadsereg és a hírszerzés fel sem veszi a keresztény vallású jelentkezőket – míg más szerveknél és intézményeknél egy bizonyos szint felett nem számíthatnak előléptetésre, ún. „üvegplafonba” ütköznek.⁶⁹

Irak lakossága becslések szerint 40,2 millió fő, amelynek 97%-a muszlim. *Törökországgal és Egyiptommal ellentétben a síita irányzat követői vannak többségben* (kb. 55%) és a szunniták kisebbségben (kb.40%). A keresztények számát illetően nem áll rendelkezésre pontos adat: a közelmúlt fejleményeit követően, a 2003-as hozzávetőlegesen 1,5 millió főhöz képest mindössze körülbelül kétszázötvenezer⁷⁰ – más jelentések szerint mindössze 120 ezer – keresztény maradt az országban.⁷¹ A keresztények az egyébként kegyetlen – és a népiirtástól sem visszariadó – diktátor, *Szaddam Husszein* alatt szabadabban és nagyobb biztonságban élhettek, mint jelen sorok írásakor.⁷²

⁶⁶ Christian Headlines, April 23, 2019, Church Closed in Egypt after Muslim Mob Frightens Children in Sunday School. *Christian Headlines* <https://www.christianheadlines.com/blog/church-closed-in-egypt-after-muslim-mob-frightens-children-in-sunday-school.html> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁶⁷ A párbeszéd 1998-ban kezdődött, ám 2011-ben a Szentszék és az Al-Azhar viszonya hűvösre fordult. A jég 2016-ban tört meg, amikor Ferenc pápa meghívta a főimámot a Vatikánba. Lásd: <https://www.archbalt.org/the-meeting-is-the-message-pope-tells-head-of-al-azhar/?print=pdf> [letöltve: 2020. 11. 29.]

⁶⁸ Vatican News (2019. február 5.): Ferenc pápa és az Al-Azhar főimámja történelmi nyilatkozatot írt alá, <https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2019-02/ferenc-papa-abu-dhabi-nyilatkozat-al-azhar-beke-nok-gyermekek.html> [letöltve: 2020. 11. 29.]

⁶⁹ Ennek kapcsán beszédes adat, hogy a 25 állami egyetem vezetője között egyetlen keresztény sem található. – USDS, Egypt (2019)

⁷⁰ USDS, Iraq (2018)

⁷¹ <https://www.opendoorsusa.org/christian-persecution/world-watch-list/iraq/> (2020. 07. 01.)

⁷² Jóllehet az 1993-as „visszatérés a hithez hadjárat” meghirdetése az állam erőteljesen az iszlám felé fordult, az ország miniszterelnök-helyettese a káld katolikus Tárik Azíz maradt és a keresztény közösségeknek nyújtott állami támogatások sem apadtak el. Ezzel szemben jelenleg Irak az Open Doors – egy keresztényüldözést monitorozó szervezet – listájának 15. helyén áll, amivel az első egyharmadba esik egy olyan listán, amelyet a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság vezet. Lásd: Kaló József – Petruska Ferenc – Ujházi Lóránd: Budapest-jelentés a keresztényüldözésről. Budapest, Háttér Kiadó, 2019, p. 349; lásd továbbá: Open Doors Watch List 2020. <https://www.opendoorsusa.org/2020-world-watch-list-report/> [letöltve: 2020. 07. 01.]

Irakban 800-900 ezer jezidita él, közülük 360 ezer továbbra is belső menekültként, 3000 embert pedig eltűntként tartanak nyilván.⁷³ A jeziditákat különösen súlyosan érintette az iszlám állam tevékenysége: az *ENSZ Emberi Jogi Tanácsa* (EJT) által a Szíriai Arab Köztársaság helyzetének vizsgálatára felállított független nemzetközi vizsgálóbizottság 2016 júniusában kiadott jelentése⁷⁴ szerint *az ellenük elkövetett atrocitások kimerítik a genocídium fogalmát*. Ügyüket az *Európai Parlament* (EP) korábbi elnökével is ismertették,⁷⁵ nem eredménytelenül: *az EP 2016-ban genocídiumnak nyilvánította az ellenük elkövetett cselekményeket*.⁷⁶ A zsidó vallásúak száma Irakban – ahogyan a többi vizsgált térségbeli országban is – gyakorlatilag elenyésző: 70-80 családot tartanak nyilván. Jóllehet a számuk valamivel magasabb a valóságban, tekintve, hogy sokan közülük nem merik vállalni a hitüket félve az üldöztetéstől.⁷⁷

Az Egyesült Államok Külügyminisztériumának 2019-es becslése szerint Szíria lakosságának létszáma 18,6 millió fő, amelyből 5,6 millió fő él a környező országok menekült táborában. A belső menekültek (IDP) száma 6,2 millió fő. *A lakosság közel 74 %-a szunnita vallású, míg a 13 %-a a síita és az alavita irányzatot követi*. A szunnita – síita megoszlás földrajzilag is megfigyelhető: a szunniták inkább a városokban, a síták vidéken élnek. A lakosság 3 %-a síita irányzatból kifejlődött *drúz* vallást követi. A keresztények aránya közel 10% volt a 2011-ben kirobban polgárháborút megelőzően. Túlnyomó részük elmenekült az országból, amelynek eredményeképpen jelenleg körülbelül 2,5 %-re teszik a keresztények lakosságon belüli arányát, amely 450 ezer főt jelent. Jóllehet Izrael megalakulását követően a zsidók egy jelentős része elvándorolt Szíriából,⁷⁸ *Aleppóban és Damaszkuszban* jelentős számú zsidó közösség maradt fenn egészen az arab tavaszig. A hivatalos statisztikák szerint jelenleg húsz zsidó vallású személy él az országban. A jeziditák⁷⁹ létszámát a polgárháborút megelőzően 80 ezer főre becsülték. Számuk azt követően jelentősen megcsappant.⁸⁰

⁷³ USDS Iraq (2018)

⁷⁴ Human Rights Council – Independent International Commission of Inquiry on the Syrian Arab Republic: "They came to destroy": ISIS Crimes Against the Yazidis (A/HRC/32/CRP.2) https://www.ohchr.org/Documents/HRBodies/HRCouncil/CoISyria/A_HRC_32_CRP.2_en.pdf [letöltve: 2020. 06. 10.]

⁷⁵ Európai Parlament, Az iszlám állam kegyetlenségeiről beszéltek jeziditák az EP-ben (2015.5.6.) – Online elérhető: <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/headlines/world/20150505STO50326/az-islam-allam-kegyetlensegeirol-beszeltak-jeziditak-az-ep-ben> [letöltve: 2020. 06. 10.]

⁷⁶ Az Európai Parlament 2016. február 4-i állásfoglalása a vallási kisebbségekhez tartozóknak az úgynevezett „ISIS/Dáís” általi tömeges és szisztematikus lemészárlásáról (2016/2529 (RSP)); lásd még: Kaplan, Michael, International Business Times, 02 April 2016. <https://www.ibtimes.com/isis-genocide-against-christians-yazidis-european-parliament-recognizes-islamic-state-2294384> [letöltve: 2020. 06. 10.]

⁷⁷ USDS, Iraq (2018)

⁷⁸ Mohhamed Al-Hessan, *Understanding the Syrian Educational System in a Context of Crisis?* Vienna Institute of Demography Working Papers (09/2016), p. 26

⁷⁹ Az ősi közel-, illetve közép-keleti vallások számos elemét ötvöző, monoteista vallás, aminek alapelemei mintegy négyezer éve alakulhattak ki. Nem missziós vallás, jezidita vallásúvá csak a születés révén lehet válni. Lásd: <http://www.kislexikon.hu/jeziditak.html> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁸⁰ USDS, Syria (2019)

Szíria kapcsán végezetül érdemes megjegyezni, hogy az ország alkotmányának és jogszabályainak területei hatálya *de facto* nem terjed ki az ország egész területére: az egyes körzeteket uraló fegyveres csoportok saját törvényeket, közigazgatást és bírósági rendszert tartanak fenn. Mindez jelentős kihatással van az egyes vallási csoportok tagjainak jogi helyzetére. *A gyakorlatban a keresztények – és más a muszlimtól eltérő vallású csoportok – gyakran szenvednek üldöztetést a különböző ellenzéki csoportoktól, amelyek jellemzően az iszlám valamely radikálisabb ágát követik.* Utóbbiakat a kormány üldözi, jóllehet a kormány nem annyira vallási, mintsem „egyszerű” hatalmi kérdésből. Ennek eredményeképpen a keresztény vallási vezetők a kormány természetes szövetségesei, védelmet onnan remélhetnek.⁸¹

Törökország lakossága körülbelül 81,3 millió főt tesz ki, amelynek a török kormány szerint 99 %-a muszlim vallású.⁸² A muszlim vallásúak 77 %-a szunnita irányzatot követi, az alevi iszlám követői nagyjából 20 % százalékot tesznek ki, az őket érő diszkrimináció miatt azonban csak 5 %-uk vállalja nyíltan a hitét. A keresztények száma körülbelül 155.000 fő – az MRG becslése szerint⁸³ 170.000 fő – , a zsidóké hozzávetőlegesen 16.000 fő. A bahái hit követői körülbelül 10.000 főt számolnak. Utóbbi három vallási csoportra jellemző, hogy a nagyvárosokban vagy azok környékén koncentrálnak.

Megfigyelhető, hogy a térség 2003-as amerikai invázió, illetve az „arab tavasz” – és azt követő felfordulás – által érintett országaiban – azaz Irakban, Egyiptomban és Szíriában – a zsidók száma a hivatalos adatok alapján alacsony. Bár tény, hogy sokan elmenekültek közülük, azonban az alacsony számuk abból is következik, hogy az ott maradtak nem merik nyilvánosan vállalni az identitásukat.⁸⁴

3. A vallásszabadság kérdése az oktatásban, különös tekintettel a kötelező hitoktatásra és a vallási öltözékekre

3.1. Az alkotmányos és törvényi rendelkezések. Az egyiptomi alkotmány 19. cikke értelmében minden egyiptomi állampolgárnak joga van az államilag garantált és ingyenes oktatáshoz. Ennek fedezetéül az állam kötelezi magát, hogy nem kevesebb, mint a GDP 4%-át fordítja oktatásra. Az alkotmány értelmében az állam ellenőrzi az állami iskolák működését. Az oktatás célja többek között az egyiptomi identitás fenntartása, valamint a gondolkodás magvának elvetése és a tehetséges hallgatók támogatása. E cél megvalósítása érdekében az Alkotmány 24. cikke rögzíti,

⁸¹ USDS, Syria (2019)

⁸² Történelmi kontextusban szemlélve ehhez hozzájárult az örmény népiítés, az ortodoxok hullámokban történő kiűzése az országból, valamint a zsidók ellen rendszeresen szervezett pogromok.

⁸³ Lásd: <https://minorityrights.org/country/turkey/> [letöltve: 2020. 07. 01.]

⁸⁴ Aomar Boum, Arab Demonization of Jews Is a Historical Anomaly – And Shows the Limits of Today's Leaders. *Tablet*, 21 February 2014. <https://www.tabletmag.com/sections/israel-middle-east/articles/jews-post-arab-spring> [letöltve: 2020. 12. 08.]

hogy az arab nyelv, a vallási oktatás és a nemzeti történelem az oktatás minden szintjén elemi részét képezik az oktatási anyagnak.

Az iraki alkotmány 34. cikk (1) (2) bekezdése értelmében az állam az oktatást a társadalmi fejlődés alapkövének tekinti. Az állam kötelezettséget vállal az írástudatlanság visszaszorítására, e kötelezettség teljesítése érdekében az általános iskolai oktatás kötelező. Az iraki állampolgároknak az oktatás mindhárom szintjén joga van az ingyenes oktatáshoz. Ugyanazon cikk (4) bekezdése értelmében a köz- és magánoktatásra vonatkozó szabályokat törvény rögzíti. Az alkotmány 4. cikk (1) bekezdése értelmében az ország két hivatalos nyelve az iraki és a kurd. Emellett a türkmén, az asszír és az örmény nemzetiségeknek joguk van az anyanyelvi oktatáshoz az állami fenntartású intézményekben. A többi nemzetiség és nyelvi kisebbség számára magániskolák keretében van lehetőség az anyanyelvi oktatásra.

A szír alkotmány 25. cikke értelmében *az oktatási, az egészségügyi és szociális szolgáltatások a társadalom alapvető pillérei. Az állam feladata, hogy ezek elérhetőségét minden régióban egyformán biztosítsa.* Az alkotmány 28. cikke értelmében az oktatási rendszer célja a nemzeti identitás, a nemzeti örökség, valamint a nemzeti egység iránt elkötelezett generáció kinevelése. A 29. cikk értelmében az alapfokú oktatás kötelező. Az oktatás az összes szinten ingyenes, a kivételeket – például a harmadfokú oktatásra vonatkozóan – a törvény rögzíti. *Az oktatási rendszert az állam közvetlenül felügyeli.* A török alkotmány 42. cikke értelmében *a magán alap- és középfokú iskolákra vonatkozó szabályokat törvény állapítja meg,* biztosítva, hogy az állami iskolákkal azonos követelmény vonatkozzon rájuk. A jelenleg hatályos törvény⁸⁵ 2007-ben került elfogadásra.

3.2. Az állami és a magán oktatási intézmények helyzete. Egyiptomban az alkotmány rendelkezéseivel összhangban az oktatás kötelező és ingyenes minden gyermek számára a hatodik életév betöltésétől a tizennegyedik életév betöltéséig. A gyakorlatban azonban a nemek közötti egyenlőtlenségek jelentősen befolyásolják a beiskolázottságot. A nemek közötti különbségeknél csak a városi és vidéki területek közötti különbségek szembetűnőbbek: vidéken nem ritka, hogy az iskoláskorú gyermekeknek mindössze 50%-a van beiskolázva.⁸⁶ Az állami iskolák által kínált oktatás általánosságban véve alacsony színvonalúnak mondható: mind a személyzeti, mind a tárgyi és anyagi feltételek elégtelenek.⁸⁷

Az Al-Azhar az állami oktatási rendszerrel párhuzamosan saját, az elemi iskolától a középiskoláig tartó oktatási rendszerében közel kétmillió diák oktatását biztosítja.

⁸⁸ A rendszer az állami tantervek szerint működik, azonban az oktatás jobb minőségű – a tanárok képzetebbek, az iskolák jobban felszereltek – mint az állami iskolákban, e mellett nagyobb hangsúly tevődik a vallási tanulmányokra. A szóban forgó oktatási

⁸⁵ Özel Öğretim Kurumları Kanunu 2007/5580 (8/2/2007)

⁸⁶ Lásd: <https://education.stateuniversity.com/pages/411/Egypt-EDUCATIONAL-SYSTEM-OVERVIEW.html> [letöltve: 2020. 11. 30.]

⁸⁷ Malgorzata Stopikowska – Yasser Mohamed El-Deabas, The Education System of Egypt: Contexts, frames and structures. *Problems of Education in the 21st Century*, Vol. 40 (2012), 129-144. o., 138. o.

⁸⁸ Ramage Y. Mohamed et al., Education in Egypt. *World Education News + Reviews*, February 21, 2019 https://wenr.wes.org/2019/02/education-in-egypt-2#_ftn1 [letöltve: 2020. 11. 30.]

rendszer igazgatását és felügyeletét az Al-Azhar Legfelsőbb Tanácsa látja el, amelynek elnöke a főimám.⁸⁹

Az országban hozzávetőleg hétezer magániskola működik, amely a diákok 8-9 % a számára biztosít iskoláztatást. *A magániskolák hiánypótló jelleget töltenek be az oktatási rendszerben, az Al-Azhar által fenntartott iskolarendszerhez hasonlóan az állami oktatásnál magasabb színvonalat garantálva.* A magániskolák tanterve és az általuk használt tankönyvek főszabály szerint megegyeznek az állami iskolákban használatosakkal. Az állami tantervtől csak az illetékes minisztérium engedélyével lehetséges eltérni. A magániskolák által kibocsátott oklevelek és diplomák az állami oktatási intézmények által kibocsátottakkal egyenértékűek.⁹⁰

Irakban az állami oktatási rendszer az elmúlt másfél évtized viszontagságai után komoly nehézségekkel küszködik: egyes felmérések szerint az általános iskolás korban lévő gyermekek 13,5 %-a – hozzávetőlegesen 1,2 millió gyermek – egyáltalán nem jut alapszintű oktatáshoz és azok is, akik bekerülnek az iskolarendszerbe, rendkívül magas kiesési arányt produkálnak. Az iskola épületek leromlottak, az osztálylétszámok magasak, az egyébként is elégtelen számú tanári kar ezért dupla műszakokban dolgozik. Átfogó reformra Irak oktatási büdzsáját tekintve nincs lehetőség.⁹¹ – Az ország e tekintetben sereghajtó a régióban.⁹²

Irakban a törvény 2012 óta lehetővé teszi nemzeti és nemzetközi magániskolák alapítását: előbbieket a nemzeti tanterv szerinti oktatási tevékenységet végeznek, míg utóbbiak saját tanterv alapján végzik a tevékenységüket. Habár a magániskolák száma növekvőben van, tekintve a magániskolák magas tandíjait, legfeljebb *csak a felső tízezer engedheti meg magának, hogy a gyermekeit magániskolába járassa.*⁹³

*Szíriában az első és másodfokú oktatás szintjén a beiskolázottság a polgárháború kirobbanása előtt elérte a 97 %-ot,*⁹⁴ amely 2013-ra körülbelül 60 %-ra esett vissza,⁹⁵ 2015-re pedig az már 50 %-ot sem érte el átlagban: egyes, a fővárostól távol eső, a milíciák által ellenőrzés alatt tartott területeken a beiskolázottság 6 % körül mozog.⁹⁶ A 2015-ös adat számokban kifejezve azt jelenti, hogy *a közel 4,8 millió tanköteles korú gyermek közül három millióan nem járnak iskolába.* Amint arra a

⁸⁹ Stopikowska – El-Deabas i.m., 134. o.

⁹⁰ Stopikowska – El-Deabas i.m., 134. o.

⁹¹ Private Schools – The solution to Iraq's Education Crisis? Al-Bayan Center for Planning and Studies (2018), pp. 3-4 <http://www.bayancenter.org/en/wp-content/uploads/2018/09/5465787.pdf> [letöltve: 2020. 06. 24.]

⁹² UNICEF, The Cost and Benefits of Education in Iraq: An analysis of the education sector and strategies to maximize the benefits of education (21 May 2017), 52. o. <https://reliefweb.int/report/iraq/cost-and-benefits-education-iraq-analysis-education-sector-and-strategies-maximize> [letöltve: 2020. 12. 12.]

⁹³ Mindez következik abból is, hogy az UNICEF 2017-es jelentése alapján az állam semmilyen módon nem szubszidiálja a magániskolákat. Lásd: Al-Bayan Center for Planning and Studies, 2. o.; UNICEF 2017, 55. o.; Nabeel, Gilgamesh, Iraqi Private Schools Grow While Public Schools Crumble. Al-Fanar Media, 12 August 2014 <https://www.al-fanarmedia.org/2014/08/iraqi-private-schools-grow-public-schools-crumble/> [letöltve: 2020. 12. 12.]

⁹⁴ Silje Immerstein, Education in Syria. *World Education News + Reviews* (April 4, 2016) <https://wenr.wes.org/2016/04/education-in-syria> [letöltve: 2020.12.02.]

⁹⁵ Marta Guasp Teschendorff, Loss of Access to Education Puts Well-being of Syrian Girls at Risk. *Our World*, 07 September 2015 <https://ourworld.unu.edu/en/loss-of-access-to-education-puts-well-being-of-syrian-girls-at-risk> [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁹⁶ A pusztítás nem kímélte az iskolaépületeket sem: közel 40 %-uk semmisült meg a konfliktus során.

Save the Children felhívja a figyelmet, mindez egy olyan generációt fog eredményezni, amelynek a jövőben meglehetősen korlátozott lehetőségei lesznek az előrejutásra.⁹⁷

A tananyagot – a szír alkotmány rendelkezéseivel összhangban – mind az állami, mind a magán oktatásban az oktatási ügyekért felelős minisztérium felügyeli a vallási ügyekért felelős minisztériummal együttműködve. A nemzeti tananyag a mérsékeltebb vallási nézeteket valló milíciák által ellenőrzés alatt tartott területeken is javarészt az állami tanterven alapul. Jóllehet a területet uraló fegyveres csoport vallási nézeteihez igazodva adott esetben kivesznek és hozzátesznek az oktatott tárgyak listájához.⁹⁸

Szíriában az általános oktatási szinten a magániskolák aránya mindössze 3 %, és a középiskolai szinten is csak 6 %. A magániskolákban, amelyek lehetnek saria iskolák, keresztény iskolák, vagy – elenyésző számban – zsidó iskolák lehetőség van más vallások tanait is megismerni a diákoknak.⁹⁹ A keresztény és drúz fenntartású iskolák a kormány engedélyével működhetnek.¹⁰⁰ *A saria iskolák az állami másodfokú oktatás mellett párhuzamosan működve kínálnak alternatívát az oktatásban.* Tekintve, hogy a főbb tárgyak megegyeznek az állami iskolákban tanított tárgyakkal – a jelentős számú extra vallásoktatás órát leszámítva –, *a saria iskolákban szerzett képesítés az államival egyenértékűnek számít* a tovább tanulás szempontjából. A saria iskolákat a minisztérium dotálja.¹⁰¹

*A török állami oktatási rendszer az elérhető információk szerint komoly problémákkal küszködik:*¹⁰² az iskolák túlszűfoltak, az osztálylétszámok kirívóan magasak, miközben a tanárhiány állandósult jelenség.¹⁰³ Ennek eredményeként a török diákok rendszeresen alulteljesítenek más országok diákjaihoz képest.¹⁰⁴ *A problémára a kormányzat is felfigyelt, a megoldást többek között a privát szektornak az oktatásba való bevonásában látja, így a magániskolák (kolej/özel lise) létesítése*

⁹⁷ Save the Children, Education under Attack in Sysria (September 2015), 5-6 o. http://origin-qps.onstreammedia.com/origin/multivu_archive/ENR/267304-Save-the-Children-Education-Under-Attack.pdf [letöltve: 2020. 12. 02.]

⁹⁸ Ezzel ellentétben az ISIS/DAESH által megszállt területeken a megszállás ideje alatt az iskolákban csak az iszlám tanait oktatták, minden a vallási fanatikusok által iszlám ellenesnek bélyegzett tan és elmélet tiltólistára került. Lásd: Al-Hessan, 28-30 o. ; DW (06.01.2015), IS to turn Syria schools into religious indoctrination centers <https://www.dw.com/en/is-to-turn-syria-schools-into-religious-indoctrination-centers/a-18173592> [letöltve: 2020. 12. 03.]; USDS, Syria (2015) <https://www.refworld.org/docid/57add822c.html> [letöltve: 2020. 12. 03.]

⁹⁹ USDS, Syria (2019)

¹⁰⁰ USDS, Syria (2019)

¹⁰¹ Al-Hessan, 7., 26. o.

¹⁰² Jóllehet az iraki helyzethez viszonyítva viszonylag jó a helyzete.

¹⁰³ A helyzetet súlyosbítja, hogy a szíriai polgárháború kitörése óta több millió szír állampolgár menekült át Törökországba, köztük 1,2 millió gyermek, akiknek az iskoláztatása szintén a török államra hárul. Az általános iskoláskorú menekült gyermekek között a beiskolázottság közel 50%-os. Lásd: UNICEF Press release (19 January 2017): Over 40 per cent of Syrian refugee children in Turkey missing out on education, despite massive increase in enrolment rates. <https://www.unicef.org/press-releases/over-40-cent-syrian-refugee-children-turkey-missing-out-education-despite-massive> [letöltve: 2020. 12. 12.]

¹⁰⁴ Karakaş, Burcu – Bellut, Daniel Derya, Erdogan's youth, religious but not educated? Quantara.de (02.09.2019) <https://en.quantara.de/content/schools-in-turkey-erdogans-youth-religious-but-not-educated> [letöltve: 2020. 06. 23.]

jelenleg a kormányzat támogatását élvezi.¹⁰⁵ A reformok megítélése azonban vegyes. *A leghevesebb kritikák azért érik a reform folyamatot, mert Erdoğan köztársasági elnök szándéka*¹⁰⁶ nem kizárólag arra irányul, hogy a hallgatók minél jobb teljesítményt érjenek el, hanem arra is, *hogy növelje a vallásosságot a felnövekvő generációkban.*¹⁰⁷ A török államnak a szekularizációhoz való merev ragaszkodástól való elrugaszkodását jelzi, hogy *a 2017-es nemzeti tantervben hangsúlyosabbá tette a szunnita tanok oktatását*, miközben csökkentette a modern, szekuláris Törökország megalakulásának történetét és az alapító atya által képviselt értékeket bemutató részeket, *valamint száműzte a darwini tanokat.* A tantervet e változtatások miatt nem kevés kritika érte.¹⁰⁸

A magániskolák lehetnek általános célúak, kisebbségi iskolák – ideértve a vallási kisebbségeket –, valamint a külföldi diákok számára fenntartott nemzetközi iskolák. Az EACEA információi alapján az állami támogatásnak köszönhetően a magániskolába járó diákok arány a 2018/19-es tanévre elérte a 8,78%-ot.¹⁰⁹ Az alapítványok a külföldről kapott támogatást kötelesek bejelenteni, ez az alapítványi iskolákra is vonatkozik.

A középfokú oktatásban léteznek ún. *imam hatip* iskolák, amelyek az imámképzést, illetve az egyetemi teológiai tanulmányokat hivatottak megalapozni. A hetvenes évektől kezdve az akkori politikai irányvonalnak megfelelően jelentős részüket világi iskolákká alakították át. *A számuk azonban 2012 óta drasztikus mértékben növekedett: 537-ről 1605-re*, amelynek egyik módja, hogy az állam egyszerűen átalakítja – vagy visszaalakítja – a világi oktatást nyújtó középiskolákat e vallásilag elkötelezett típusra. – A legtöbb esetben a szülők és az ott tanulók megkérdése nélkül.¹¹⁰

3.3. Vallásoktatás. *Egyiptomban az állami fenntartású elemi oktatásban minden évfolyamon kötelező a vallási oktatásban való részvétel.* A muszlim vallású gyermekek az iszlám tanaival, a keresztény gyermekek a kereszténység tanaival ismerkednek tanárok vagy egyházi személyek (imámok és papok) tanításain

¹⁰⁵ EACEA, Turkey – Fundamental Principles and National Policies, 4 november, 2019 https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/fundamental-principles-and-national-policies-103_en [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹⁰⁶ Daren Butler: A Pious Generation - With more Islamic schooling, Erdogan aims to reshape Turkey. *Reuters*, 25 January 2018. <https://www.reuters.com/investigates/special-report/turkey-erdogan-education/> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹⁰⁷ Ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy Törökország lakossága – amelynek többsége vallásos – a szekularizációra mindig is egyfajta rákényszerített, idegen eszmeként tekintett és tekint a mai napig. A köztársasági elnök törekvéseivel ebből kifolyólag a lakosság nagyobb része többé-kevésbé egyetért. Részletesen lásd: Mustafa Akyol, Turkey's Troubled Experiment with Secularism. Lessons from Turkey's Struggle to Balance Democracy and Laiklik. The Century Foundation, 25 April 2019 – Online elérhető: <https://tcf.org/content/report/turkeys-troubled-experiment-secularism/?agreed=1> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹⁰⁸ USDS, Turkey (2018)

¹⁰⁹ EACEA, Turkey – Organisation of Private Education, 4 November 2019 https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/t%C3%BCrkiye/organisation-private-education_en [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹¹⁰ Burcu Karakaş – Daniel Derya Bellut, Erdogan's youth, religious but not educated? Quantara.de (02.09.2019) <https://en.quantara.de/content/schools-in-turkey-erdogans-youth-religious-but-not-educated> [letöltve: 2020. 06. 23.]

keresztül.¹¹¹ Ugyanakkor az arab nyelv elsajátítása során a diákoknak számos Korán idézetet kell megtanulniuk fejből,¹¹² amelyet a keresztény vallású gyermekek sem tagadhatnak meg, ellenkező esetben az iskolából való kizárás lehetősége fenyegeti őket.¹¹³ További probléma, hogy a vallási oktatás során alkalmazott tananyagok a kereszténység tanait – példának okáért a szentháromságot – több esetben megkérdőjelezzik vagy tévesnek bélyegzik.¹¹⁴ Az egyiptomi vallási oktatásról egyébként általánosságban elmondható, hogy nem a kritikus gondolkodás képességének kifejlesztése és a világra nyitott egyének kinevelése a célja.¹¹⁵

Az iraki állami iskolákban *kötelező az iszlám* vallásoktatás, ez alól csak a nem-muszlim vallású gyermekek képeznek kivételt. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a szülők a csoportnyomás miatt jellemzően nem mernek felmentést kérni. Az elérhető információk alapján *az iraki nemzeti tanterv a Szaddám-rezsim öröksége*, az eltelt több, mint másfél évtizedben sem újították meg. Ennek megfelelően *az olyan tantárgyak, mint a vallási tolerancia fontossága nem képezik tárgyát az oktatásnak*.¹¹⁶ Iraki Kurdisztán e téren is különbözik: ott az állami iskolákban vagy nem kötelező a vallásoktatás óra,¹¹⁷ vagy egyes esetekben megengedett a keresztények és a jeziditák számára, hogy a saját vallásoktatás órájukat látogassák.

Szíriában a vallási oktatás kötelező az állami fenntartású iskolákban és a térségbeli országokhoz hasonlóan *a diákok csak az iszlám és a kereszténység tanításaival ismerkedhetnek attól függően, hogy milyen vallásúként regisztrálták őket*.

Kiemelendő, hogy más alkotmányokkal ellentétben *a török szabályozás alkotmányos szinten rögzíti a vallásoktatás és az etika oktatás nemzeti alaptantervben való szerepeltetésének kötelezettségét. A vallásoktatás óra keretében a szunnita irányzat tanai kerülnek bemutatásra*. Keresztény vallásoktatás órákat vagy alternatív, világnézetileg semleges etika oktatást – az alkotmányban rögzített kötelezettség ellenére – nem kínálnak az állami iskolák. A szunnita tanok hallgatása alól *mentességet egyedül a keresztény és zsidó vallású diákok kaphatnak*,

¹¹¹ 2018-ban felvetődött annak a lehetősége, hogy közös tankönyvet vezessenek be a vallási megbékélés és a vallási szélsőségesesség elleni harc keretében. Habár a tervezetet mind az Al-Azhar, mind a kopt keresztény egyház vezetése jóváhagyta, bevezetésre nem került. Lásd: Jana Bou Matar, Same Textbook for Muslim and Christian Students in Schools Despite Opposition. *Egyptian Streets*, 25 May 2018 <https://egyptianstreets.com/2018/05/25/same-textbook-for-muslim-and-christian-students-in-schools-despite-opposition/> [letöltve: 2020. 12. 02.]

¹¹² World Watch Monitor, Christian children 'singled out for bullying' in Egyptian classrooms. <https://www.worldwatchmonitor.org/2016/11/christian-children-singled-out-for-bullying-in-egyptian-classrooms/> [letöltve: 2020. 12. 01.]

¹¹³ Alix Culbertson, Christian children are being deprived of their education and being ousted from some schools for refusing to wear a hijab, it has been revealed. *Coptic Solidarity*, November 17, 2016 <https://www.copticsolidarity.org/2016/11/17/christian-children-kicked-out-of-school-in-egypt-for-refusing-to-wear-hijab-or-recite-koran/> [letöltve: 2020.12.02.]

¹¹⁴ Muhammad Faour, *Religious Education and Pluralism in Egypt and Tunisia*, Carnegie Middle East Center, 13 August 2012 <https://carnegie-mec.org/2012/08/13/religious-education-and-pluralism-in-egypt-and-tunisia-pub-49078> [letöltve: 2020. 12. 02.]

¹¹⁵ Jóllehet mindezt ellensúlyozza, hogy a társadalomtan órán a nemek közti egyenlőségről tanulnak.

¹¹⁶ Lazgin Barany: Teaching of Religious Education in Iraqi State Schools and the Status of Minorities in Iraq: A Critical Review. *International Journal of Arts & Sciences*, Vol. 6 (2013) No. 4, 451–466. o.

¹¹⁷ USDS, Iraq (2018)

jóllehet egyes jelentések szerint a felmentési kérelmek elbírálása körülményes és néha önkényes. Az alevi irányzat és más vallások követői nem kérhetnek mentességet, jóllehet az EJEB a *Mansur Yalçın és mások k. Törökország* ügyben¹¹⁸ 2015-ben elmarasztaló ítéletet hozott ez ügyben, a kormány azóta is figyelmen kívül hagyja azt.

3.4. Vallási öltözékek az oktatási intézményekben. Egyiptomban az oktatási intézményekben viselt vallási öltözékek kérdése akkor került be a köztudatba, amikor 2009-ben az Al-Azhar akkori főimámja *Muhammad Sayyid Tantawy*, egy az intézmény fenntartásában álló lányiskolában tett látogatás során felszólított egy tizenegy éves lányt, hogy vegye le az arcát takaró nikábot. Az imám álláspontja szerint – amelyet napokkal később egy az *Al-Azhar Legfelsőbb Tanácsa* által kibocsátott fatwa is megerősített –, *a nikáb viselése csak egy hagyomány, amelyet az iszlám nem követel meg. Az egyetem vezetése ezzel egyidejűleg megtiltotta a vizsgán való részvételt azon női hallgatók számára, akik nem hajlandók levenni a nikábot.*¹¹⁹ A 2009-es ügy jelentősége, hogy az szolgálta mintaként az olasz és francia tilalmakhoz.¹²⁰ A francia törvény kapcsán az Al-Azhar vezetése támogatását fejezte ki, valamint felszólította a Franciaországban élő muszlimokat, hogy engedelmességedjenek a francia törvénynek.¹²¹

Egy másik vita 2015-ben kezdődött, amikor a *Kairói Egyetem megtiltotta a női alkalmazottai számára az egész arcot takaró vallási öltözék viselését* arra hivatkozva, hogy az akadályozza a tanárok és a hallgatók közötti párbeszédet. *A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság ítélete értelmében az egyetem vezetésének döntése összhangban van az alkotmánnyal.* Amint a bíróság rámutatott, bár a személynek jogában áll megválasztania a személyes öltözékét, e jog nem tekinthető abszolútnak: a köz érdekében korlátozás alá vethető.¹²² A nikáb viselésének ügye legutóbb 2018-ban került terítékre, amikor egy képviselő teljes tilalma javasolt a nikáb nyilvános helyeken történő viselésére. A közfelháborodás eredményeként a javaslatot visszavonta.¹²³

A vallási öltözék viselése a másik oldalról – a keresztény tanulók számára történő kötelezővé tétel kapcsán – is problematikus: számos esetet jelentettek, amikor az állami általános iskolákban a keresztény lánygyermeket is kötelezték az iszlámnak megfelelő vallási öltözet viselésére.¹²⁴

¹¹⁸ EJEB *Mansur Yalçın és mások k. Törökország* (21163/11), Ítélet, 2014. szeptember 16.

¹¹⁹ A szigorú pár évvel később enyhítették.

¹²⁰ Marwa Rakha Egypt: Niqab Ban Stirs Controversy. *Global Voices*, 9 October 2009 <https://globalvoices.org/2009/10/09/egypt-niqab-ban-stirs-controversy/> [letöltve: 2020. 12. 08.]

¹²¹ Daily News (15 September 2010) Al-Azhar scholar supports French niqab ban. <https://dailynewsegyp.com/2010/09/15/al-azhar-scholar-supports-french-niqab-ban/> [letöltve: 2020. 12. 08.]

¹²² Asharq Al-Awsat (28 January 2020): Egypt Bans Niqab For Cairo University Teaching Staff <https://english.aawsat.com/home/article/2102841/egypt-bans-niqab-cairo-university-teaching-staff> [letöltve: 2020. 11. 30.]

¹²³ Sherif El-Touny, Egyptian MP withdraws draft law on niqab ban after angry response. Arab News, 9 November 2018. <https://www.arabnews.com/node/1402081/middle-east> [letöltve: 2020. 12. 01.]

¹²⁴ Hazel Torres, Christian Children Forced to Wear Hijab, Beaten for Refusing to Recite Quran in Egypt Schools. Christian Today, 17 November 2016

*Az iraki törvények a nők számára a nyilvános helyeken előírják a vallási viseletet, legalább egy a fejét takaró kendő formájában.*¹²⁵ Habár a kereszt viselése az ISIS/Daesh kiűzése után immár nem számít főbenjáró bűnnek, aki kerülni igyekszik a bajt, annak nem ajánlott.¹²⁶

Amellett, hogy Szíria etnikai és vallási heterogenitása miatt számos etnikai és vallási öltözet létezik az országban,¹²⁷ *a vallási öltözékre vonatkozó törvényi előírások nem egységesek*, attól függően változnak, hogy az ország adott részét a kormány vagy valamely fegyveres csoport tartja-e ellenőrzése alatt.¹²⁸ *A kormány még az arab tavaszt megelőzően, az oktatás szekuláris természetének fenntartása érdekében 2010-ban az iskolákban az iskolai foglalkozások idejére megtiltotta a szem kivételével a teljes arcot takaró nikáb viselését a tanárok részére.* A tilalom nem érintette a nikáb utcai viseletét. A rendelkezés bevezetésekor az annak végrehajtását megtagadó tanárnőket – összesen kb. 1200 főt – eltávolították az iskolából és más állami vagy önkormányzati állást ajánlottak számukra.¹²⁹ *A rendelkezés kontra produktívnak bizonyult:* miközben a nikáb viselése Szíriában sosem volt elterjedt, a tilalom csak feltüzeltelte az egyre erősödő iszlám fundamentalistákat. A kormány a 2011-es „arab tavasz” hatására, a kedélyek csillapodását remélve feloldotta a tilalmat.¹³⁰ A polgárháború során a kormány ellenőrzésén kívülre került területeken az iszlám fundamentalisták kötelezővé tették a nikáb vagy burka viselését.¹³¹

Törökországban a fejkendő viselése az XX. század utolsó negyedének kezdetén vált közéleti viták tárgyává, amikor az egyetemeken megjelentek az első fejkendő női hallgatók. E jelenség ironikus módon éppen a szekuláris állam által bevezetett oktatási reform sikerének volt köszönhető: korábban az egyetemekre női hallgatók alacsony számban iratkoztak be, azok is jellemezően városi, a szekularista, értelmiségi családok gyermekei voltak, akik nem viseltek fejkendőt. *A reform eredményeként azonban a vidéki, konzervatív és vallásos fiatal nők előtt is megnyílt a továbbtanulás lehetősége. Ők a nagyvárosba költözve is ragaszkodtak a hagyományos viseletükhöz, amely értetlenséget váltott ki az egyetemek vezetése*

<https://www.christiantoday.com/article/christian.children.forced.to.wear.hijab.beaten.for.refusing.to.read.quran.in.egypt.schools/100019.htm> [letöltve: 2020. 12. 02.]

¹²⁵ Alan Cooperman (Director of Religion Research) Restrictions on Women’s Religious Attire. *Pew Research Center*, 5 April 2016, 5. o.

¹²⁶ Griswold, Eliza, Is This the End of Christianity in the Middle East? *The New York Times*, 22 July 2015 <https://www.nytimes.com/2015/07/26/magazine/is-this-the-end-of-christianity-in-the-middle-east.html> [letöltve: 2020. 07. 01.]

¹²⁷ Gary Greer, The Beautiful Diversity of Syrian Clothing. *Kaleela*, 26 March 2020 <https://kaleela.com/the-beautiful-diversity-of-syrian-clothing/> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹²⁸ Lásd az Enab Baladi nevű lap szerkesztőségének riportját: Enab Baladi (30 September 2017): Syrians’ Clothing... Following whose religion? <https://english.enabbaladi.net/archives/2017/09/syrians-clothing-following-whose-religion/> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹²⁹ Phil Sands, Veiled order bans niqab in Syrian classrooms. *The National News*, 8 July 2010. <https://www.thenationalnews.com/world/mena/veiled-order-bans-niqab-in-syrian-classrooms-1.526947> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹³⁰ Syria relaxes veil ban for teachers. *The Guardian*, 6 April 2011 <https://www.theguardian.com/world/2011/apr/06/syria-relax-veil-ban-teacher> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹³¹ Syria: Extremists Restricting Women’s Rights Harsh Rules on Dress, Work, School. 13 January 2014 <https://www.hrw.org/news/2014/01/13/syria-extremists-restricting-womens-rights> [letöltve: 2020. 12. 03.]

körében. Az *ún. fejkendő háború* akkor tört ki, amikor az 1980-as katonai puccsot követően betiltották a viseletét előbb az egyetemeken, majd később más nyilvános helyeken. A később törvényhozási többséget szerző konzervatívok 1988-ban feloldották a tilalmat. A törvényt a Török Alkotmánybíróság 1989. március 7-i ítéletével megsemmisítette. Indokolásában kimondta, hogy: „Törökországban a szekularizmus, többek között a demokratikus értékek [érvényesülésének] egyik garanciája. [...] továbbá az egyén külső nyomástól való védelmének [eszköze].¹³² A fejkendő viselésének tilalma a *Leyla Şahin* ügyben az EJEB vizsgálódásának próbáját is kiállta.¹³³

A fejkendő viselésre 1997-ben vezettek be minden korábbinál szigorúbb tiltó szabályokat, majd 2010-től kezdve fokozatosan enyhítettek rajta.¹³⁴ Az *alkotmánybíróság – a korábbi ítélkezési gyakorlatával szakítva – egy 2018-as határozatában kimondta, hogy az egyetemek által előírt fejkendő tilalom ellentétes az alkotmány által garantált vallásszabadsággal.*¹³⁵

3.5. Iskolai étkeztetés, avagy a gyermekek joga az egészséges és tápláló étkezéshez. Egyiptomban nem ritkák az elégtelen élelmiszer higiénia miatt bekövetkező ételmérgezések. A probléma kiküszöbölésén a kormányzat dolgozik, amelyet a sűrűbb és szigorúbb ellenőrzések révén igyekszik elérni.

Közös probléma Egyiptomban, Irakban és Szíriában, hogy a magas élelmiszer árak miatt – az átlag egyiptomi család például hozzávetőleg a jövedelme 40%-át költi élelmiszerre – mind a családok, mind az iskolai menzák üzemeltetői spórolni kényszerülnek, ebből kifolyólag a mennyiség gyakran a minőség rovására megy. Az *ENSZ Az Egyesült Nemzetek Szervezetének étkeztetési programja (United Nations World Food Programme, WFP)* jelentős szerepet játszik az étkeztetési problémák leküzdésében.¹³⁶ Irakban az ISIS/DAESH rémuralma alól felszabadult területeken az egyébként is évtizedes alulfinanszírozottságtól szenvedő iraki oktatási rendszer nem képes biztosítani a megfelelő mennyiségű és minőségű, tápláló élelmiszert. Szíriában

¹³² Aernout Nieuwenhuis: European Court of Human Rights: State and Religion, Schools and Scarves. An Analysis of the Margin of Appreciation as Used in the Case of Leyla Sahin v. Turkey. *European Constitutional Law Review*, Vol. 1 (2005) No. 3, 495–510. o.; Lásd továbbá: Edgar Şar, The Changing View of the Turkish Constitutional Court in Defining the Laiklik. PS Europe. <http://ps-europe.org/the-changing-view-of-the-turkish-constitutional-court-in-defining-the-laiklik/> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹³³ EJEB, *Leyla Şahin v. Turkey* (44774/98), 10 November 2005

¹³⁴ BBC (22 February 2017) Turkey reverses female army officers' headscarf ban. <https://www.bbc.com/news/world-europe-39053064> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹³⁵ Daily Sabbah (11 December 2018) Turkey's Constitutional Court rules university headscarf ban violated student's right to education. <https://www.dailysabah.com/turkey/2018/12/11/turkeys-constitutional-court-rules-university-headscarf-ban-violated-students-right-to-education> [letöltve: 2020. 06. 23.]

¹³⁶ WFP School Meals Factsheet, Egypt Country Office <https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/communications/wfp288663.pdf> [letöltve: 2020. 12. 02.]; Mirna Abdulaal, School Meals in Egypt to Receive Higher Budget. Egyptian Streets, 8 August 2018 <https://egyptianstreets.com/2018/08/08/school-meals-in-egypt-to-receive-higher-budget/> [letöltve: 2020. 12. 02.]; Egyptian Streets (19 June 2015), UN Providing School Meals for 24,000 Egyptian Children <https://egyptianstreets.com/2015/06/19/un-providing-school-meals-for-24000-egyptian-children/> [letöltve: 2020. 12. 11.]

– ahol a WFP becslése¹³⁷ szerint körülbelül tízmillió ember élelmezés biztonsága¹³⁸ nem biztosított kellőképpen –, az iskolai étkeztetés megszervezése szintén komoly kihívás.¹³⁹ A WFP több ízben szervezett iskolai étkeztetési programokat az *Iraki Oktatási Minisztériummal* közösen annak érdekében, hogy az iskoláskorú gyermekek megfelelő mennyiségű élelmiszerhez jussanak. A program legújabb fókuszpontja az ISIS/DAESH uralma alól felszabadult területek.¹⁴⁰ Szíria kapcsán kiemelendő az a kezdeményezés, hogy a gyermekek maguk termesszék meg az étkezéshez szükséges zöldségeket és gyümölcsöket.¹⁴¹

Az elérhető információk alapján a török állami iskolák egy részében – jellemzően a vidéki, kisebb településeken található iskolákban – nincs étkeztetés és néhol kintin sem, így az étkezés megszervezése – ideértve a halál étrend biztosítását – a szülőkre hárul.¹⁴² Feltéve, hogy van pénzük a gyermekek megfelelő étkeztetésére.¹⁴³ A WFP Törökországban jellemzően a nagyszámú menekült gyermek étkeztetésének megszervezésében játszik szerepet.¹⁴⁴

Összefoglaló

A kutatás során a vizsgált országokban megfigyelhető hasonlóságok közül *egyrészt* az emelendő ki, hogy az alkotmányaik Törökország kivételével tizenöt évnel nem régebbiek: Irak az amerikai megszállást követően fogadta el új alkotmányát, míg Egyiptom és Szíria a 2011-es arab tavaszt követően. *A három „friss” alkotmány által garantált jogokban, az iszlám kiemelt szerepének hangsúlyozásában, sőt a hivatalos angol fordításuk szövegezésében is felfedezhetők bizonyos trendek. Másrészt az iszlám kiemelt szerepe kapcsán megállapítható, hogy a Schanda féle – a tanulmány*

¹³⁷ WFP Syria Situation Report #2 (February 2020) https://docs.wfp.org/api/documents/761dda6213ea4c37ba5903a39b858c10/download/?_ga=2.43061734.275934181.1607683309-1635314593.1606993508 [letöltve: 2020. 12. 11.]

¹³⁸ A fogalmat illetően lásd: Téglásiné Kovács Júlia: Az élelemhez való jog társadalmi igénye és alkotmányjogi dogmatikája című, 2018-as PhD értekezését!

¹³⁹ WFP (9 March 2017), WFP Provides School Meals To Syrian Children Across Aleppo City <https://www.wfp.org/news/wfp-provides-school-meals-syrian-children-across-aleppo-city> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹⁴⁰ WFP (13 February 2020): WFP and the Iraqi Ministry of Education relaunch school feeding. – Online elérhető: <https://www.wfp.org/news/wfp-and-iraqi-ministry-education-relaunch-school-feeding> [letöltve: 2020. 07. 01.]; WFP (18 March 2015) WFP Provides Nutritious Meals To School Children In Southern Iraq: <https://www.wfp.org/news/wfp-provides-nutritious-meals-school-children-southern-iraq> [letöltve: 2020. 12. 11.]

¹⁴¹ The Syrian schools with edible playgrounds. Reliefweb (29 August 2017) <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/syrian-schools-edible-playgrounds> [letöltve: 2020. 12. 03.]

¹⁴² <https://www.justlanded.com/english/Turkey/Turkey-Guide/Education/Introduction> [letöltve: 2020.06.23]

¹⁴³ Göksel Bozkurt, Report proposes free meals in school to solve child poverty. Daily News (15 December 2011) <https://www.hurriyetdailynews.com/report-proposes-free-meals-in-school-to-solve-child-poverty--9199> [letöltve: 2020. 12. 12.]

¹⁴⁴ WFP (29 April 2019): E-food card Programme: Assisting refugees in camps in Turkey, March 2019 <https://reliefweb.int/report/turkey/e-food-card-programme-assisting-refugees-camps-turkey-march-2019> [letöltve: 2020. 12. 12.]

bevezetőjében említett – felosztás szerint a vizsgált országokban *az állam és az egyház viszonya vagy államegyházi, vagy kapcsolódó modellként kategorizálható*. Mindez a hivatalosan a szekularizmus talaján álló Törökországra is igaz, amelynek esetében a szekularizáció teljesen másképpen értelmezendő, mint Franciaország esetében. *Harmadrészt*: a szabályozási trendek nem csak alkotmányos, hanem törvényi szinten is megfigyelhetők: példának okáért a vallási élet állami felügyeletében, valamint az elismert egyházaknak nyújtott állami támogatásokban, közüzemi számlák megfizetése alóli mentességekben. Egyiptom, Irak és Szíria szabályozásában közös, hogy a *személyi státuszról szóló törvényeik értelmében* – amelyek Irak és Szíria esetében az 1950-es évekre datálódnak – *eltérő család- és öröklési jogok vonatkoznak a muzulmán és a keresztény – valamint minden más az iszlámtól eltérő – vallású személyre*. Az, hogy e két valláson kívül mely vallások tartoznak az elismert vallások közé és a követőikre milyen szabályok vonatkoznak országonként eltérő. *Negyedrészt*: a hithagyás¹⁴⁵ – pontosabban az iszlám hit elhagyása Egyiptomban, Irakban és Szíriában vagy tiltott, vagy komoly nehézségekbe ütközik a gyakorlatban. E tekintetben Törökország kivételnek számít a liberális szabályozásával. *Ötödrészt*: *a szekularizmus mind a négy országban veszélyben van*: a vallásosság világszinten megfigyelhető növekedése egyben – a nyugatias értékeket és a vallások közötti békés együttélést megvető – vallási fanatikusok számának növekedését is magával hozta. Szíriában mindez nem elhanyagolható – ha nem meghatározó – szerepet játszott az arab tavasz kitörésében, de Egyiptomban is komoly feszültségforrást jelent a mérsékelt iszlám és a vallási megbékélés iránti elkötelezett kormány – és az azt támogató Al-Azhar – , valamint a hangos kisebbséget alkotó vallási fundamentalisták jövőképe közötti különbség. Törökország esetében maga a kormányzat az, amely az utóbbi években nyíltan távolodni kezdett a laiklik, az ország alapító atyja – Kemal Atatürk – által megalkotott török szekularizmus modelljétől. *Hatodrészt*, *a szekularizmus háttérbe szorulásával objektíven szemlélve is megnőtt a keresztény és a más nem iszlám vallású személyekkel szembeni diszkrimináció*, a közéleti vitákban utat tört magának az uszítás és a verbális erőszak. A vizsgált országok közül Egyiptomban, Irakban és Szíriában a tetteges erőszak is rendszeres annak ellenére, hogy az Egyiptomban példának okáért erős a központi kormányzat és az fel is lép az ilyesfajta incidensek elkövetőivel szemben. *Végül, de nem utolsósorban* mindegyik országban megfigyelhető, hogy a gyermekek iskolai étkeztetése problematikus: mind a mennyiség, mind a minőség terén, azaz sérül az ENSZ Gyermekjogi egyezmény¹⁴⁶ 24. cikk (2) bekezdés „c” pontjában garantált joga.

A fentieket összefoglalva, valamint a tanulmány első részében írottakra utalva *megállapítható, hogy Nyugat-európában és a Közel-keleten is hasonló trendek zajlanak: az iszlám népszerűsége növekszik a fiatal generáció körében*. Nyugat-

¹⁴⁵ A térség államainak a hithagyásra vonatkozó szabályait térképen szemlélítve lásd: Angelina E. Theodourou, Which countries still outlaw apostasy and blasphemy? *Fact Tank. News in the Numbers*. 29 July 2016. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/07/29/which-countries-still-outlaw-apostasy-and-blasphemy/> [letöltve: 2020. 12. 04.]

¹⁴⁶ A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt egyezmény (Magyarországon kihirdette a 1991. évi LXIV. törvény)

Európában a vallásosság növekedése elsősorban a bevándorló háttérű fiatalok körében figyelhető meg: *felnőtt egy generáció, amely vallásosabb, mint a szülei*. A Közel-keleten a XX. század során teret hódító szekularizáció és nyugatos életvitel – amelyet a társadalom egy része mindig is idegennek és oktrojáltnak érzett – visszaszorulni látszik. *A vallásosság növekedésével egyidejűleg* – jóllehet nem csak egyedül annak betudhatóan¹⁴⁷ –, *a társadalmi feszültség mértéke is növekszik, amely új kihívások elé állítja mind a nyugat-európai, mind a közel-keleti társadalmakat.*

¹⁴⁷ Annak elemzése, hogy a fiatal generációt milyen hajtóerők sodorják a vallásosság irányba és, hogy a társadalmi feszültségeket, a növekvő „nyugat ellenességet” milyen más – például gazdasági és politikai – tényezők indukálják, meghaladná a tanulmány terjedelmi korlátait.